

KVINDERS PERSONLIGHEDSSTRATEGIER OVERFOR MANDLIG DOMINANS

Eva Ethelberg

Artiklens udgangspunkt er en antagelse om, at det er vigtigt at fastholde og medtænke kvindeundertrykkelsesaspektet på alle undersøgelsesniveauer i kvindeforskningen: samfundsmæssigt/historisk, interpersonelt og personlighedsmæssigt. Især på det personlighedsmæssige og til dels på det interpersonelle niveau kan der spores en tendens til at glemme, overse eller helt benægte betydningen af kvindeundertrykkelsesaspektet. I det omfang dette sker, kan en del af kvindeforskningen komme til at bidrage til den lighedsideologiske usynliggørelse af kvindeundertrykkelsen – især når det drejer sig om dens personlighedsmæssige konsekvenser (se endvidere Ethelberg, 1983b).

Artiklen er en gennemgang af den teoretiske model om kvinders personlighedsstrategier overfor mandlig dominans (Ethelberg, 1983a), som er et forslag til en teoretisk bestemmelse af kvindeundertrykkelsens virkning på pigens personlighedsudvikling og kvindens personlighed. Mandlig dominans ses som den centrale mellemmenneskelige faktor, der formidler den samfundsmæssige kvindeundertrykkelse til pigers og kvinders personlighed. Modellen er opstillet som et resultat af en teoretisk undersøgelse af seks personlighedsteorier med udgangspunkt i virksomhedsteorien som antropologisk basisteori.

Teoretisk baggrund

Dette bidrag til en kvindepsykologisk partialteori er udarbejdet på grundlag af virksomhedsteorien, som er læsere af Psyke & Logos (Karpatschof, 1980, 1, 1981, 1, 1982, 1 og 1984, 1) bekendt. I virksomhedsteorien er koblingen mellem individet og samfundet central. Det er grundtanken i virksomhedsteorien, at denne kobling er den menneskelige virksomhed.

”Virksomheden er den samfundsmæssigt organiserede livsproces, hvis konkrete udførelse består i de handlinger, som de enkelte individer udfører” (Karpatschof, 1981).

Det enkelte menneske ses altså som indkoblet i samfundet igennem sin virksomhed. Denne menneskelige virksomhed består af en samfundsmæssigt organiseret del og en psykologisk del, der kun inddrager én person. Tilsvarende beskrives individets indkobling i samfundet (igennem barndom og ungdom), betegnet *myndiggørelse*, som en dobbeltproces, der har en sociologisk side, som kaldes socialisation og en psykologisk, som kaldes personlighedsudvikling.

Myndiggørelsesprocessen har således en retning: nemlig individets indkobling i samfundet.

Det er ud fra denne tankegang, at min vægtning af den samfundsmæssige kvindeundertrykkelse for pigers myndiggørelse (personlighedsudvikling + socialisation) skal forstås. *Uden* brug af et koblingsgreb – som f.eks. virksomhedsbegrebet – mellem individ og samfund fremstår personlighedsudviklingen som en næsten autonom og retningsløs proces, som f.eks. kan være helt prismet det konkrete mor-barn forhold. Der bliver således afgørende videnskabs-teoretisk forskel på kvindelpsykologiske modeller med og uden koblingsgreb. Jeg vil ikke her gå nærmere ind på dette, men henvise til min tidligere analyse af disse forhold (Ethelberg, 1983b).

Virksomhedsteorien befinder sig indtil videre på et så højt abstraktionsniveau, at køn og undertrykkelse endnu ikke er medinddraget. I stedet for selv at gå i gang med dette har jeg valgt den foreløbige genvej at medinddrage nogle kvindelpsykologiske analyser foretaget af de to norske kvindeforskere Harriet Holter og Hanne Haavind ud fra den betragtning, at deres videnskabsteoretiske grundlag er beslægtet med mit. På længere sigt er dette dog ikke tilfredsstillende. Denne del af baggrunden for min model må også med tiden udarbejdes direkte med udgangspunkt i virksomhedsteorien.

Den teoretiske metode generelt

Indenfor realvidenskaberne arbejdes der ud fra to metoder: den teoretiske metode og den empiriske metode. Min modelskitse, som er denne artikels hovedafsnit, er udarbejdet på baggrund af en teoretisk undersøgelse og ud fra den teoretiske metode. Den teoretiske undersøgelse er defineret (Karpatschof, 1982) som ”det begrebsmæssige arbejde, som finder sted, når man søger at bestemme et givet psykisk fænomen . . .”. Den teoretiske metode er altså den vej, man vælger for at komme frem til en *teoretisk* forståelse af et sådant problem og resultatet af den teoretiske undersøgelse er selve den begrebsmæssige bestemmelse, som man herved har fået af fænomenet. Den konkrete teoretiske undersøgelse kan foretages på forskellige måder, selv om den videnskabelige metode i sit overordnede indhold er den samme. Det synes frugtbart at eksperimentere med forskellige fremgangsmåder i stedet for at kanonisere én bestemt. Resultaternes gyldighed skal under alle omstændigheder afprøves empirisk og/eller i praksis. Det er således i den afprøvning, at metodevalget indirekte får en tilbagemelding.

Lone Karpatschof har i sin teoretiske undersøgelse ”Jeg må ikke bryde sammen” (1982) udarbejdet en teoretisk metode, hvis principielle indhold er udtrykt i et netværksdiagram over et hierarki af teorier fra en overordnet antropologisk basisteori til en 4. ordens partialteori (se endvidere Karpatschof, 1982). I min teoretiske undersøgelse er jeg gået frem på en anden måde, som jeg vil beskrive i det følgende.

Min teoretiske undersøgelse og metode

Udgangspunktet for min teoretiske undersøgelse var *et problem*, som rejste sig

i forbindelse med mit arbejde i en psykologisk kvinderådgivning. Formulæret som spørgsmål kan dette problem udtrykkes således:

- er der en sammenhæng mellem, hvilke kvinder, der kommer i vores rådgivning, hvem af dem, vi kan hjælpe og kvindeundertrykkelsesaspektet?

I en psykologisk kvinderådgivning i kvindepolitisk regi spiller alle disse tre faktorer en rolle. Hvilken betydning, de havde og har, kan imidlertid ikke bestemmes umiddelbart ud fra praksis eller ud fra kvindernes selvforståelse (udtrykt i dybtgående og omfattende interviews).

Ud fra teoretiske overvejelser (se Ethelberg 1983a) har jeg valgt at følge den samfundsmæssige kvindeundertrykkelses forplantning til kvinders personlighed via dens interpersonelle udtryk: mandlig dominans (se Ethelberg, 1983b). På baggrund af de teoretiske overvejelser har jeg opstillet den hypotese, at

det personlighedsmæssige udtryk for den samfundsmæssige kvindeundertrykkelse og den interpersonelle mandlige dominans er, hvad jeg har kaldt, kvinders personlighedsstrategier overfor mandlig dominans: tilpasning, overtilpasning eller protest.

Denne hypotese har jeg afprøvet i forhold til seks personlighedsteorier: psykoanalysen, den sociale indlærings teori, den kognitive-udviklingsmæssige teori og tre kvindeteorier på marxistisk grundlag: en freudo-marxistisk teori, den kritiske teori om subjektet og kritisk psykologi. Til dette formål formulerede jeg hypotesen som følgende spørgsmål:

- *Hvorledes kan personlighedsteoriens beskrivelse af kvinders kønsspecifikke personlighedsudvikling og -forstyrrelser kategoriseres som tre udviklingslinier, der indebærer henholdsvis tilpasning, overdreven tilpasning og protest i forhold til mandlig dominans og kvindeundertrykkelse?*

De seks personlighedsteorier er udvalgt ud fra følgende kriterier:

1. Teorien skal indeholde en eksplicit beskrivelse af den kønsspecifikke personlighedsudvikling,
2. den skal repræsentere væsentlig nytænkning i relation til kønsspecifik personlighedsudvikling, og
3. den skal have indflydelse på kvindeforskningen.

Fremgangsmåden ved afprøvningen af min hypotese i forhold til de seks personlighedsteorier kan beskrives således:

Jeg har udvalgt en række aspekter ved teoriene ud fra den antagelse, at deres menneske- og samfundssyn har indflydelse på deres forklaring af kvinders kønsspecifikke personlighedsudvikling i sammenhæng med kvindeundertrykkelse og mandlig dominans.

Jeg har derfor opstillet *tre aspektniveauer*:

1. et overordnet personlighedsteoretisk niveau,
2. et overordnet kvindepsykologisk niveau og

3. et specifikt kvindepsykologisk niveau

– d.v.s. en bevægelse i aspekterne fra det almene til det specifikke.

På det overordnede personlighedsteoretiske niveau er der undersøgt 4 aspekter:

1. *samfundets rolle i personlighedsudviklingen,*
2. *den centrale faktor i personligheden,*
3. *livshistoriens betydning i forhold til den voksnes personlighedsfunktion og*
4. *betydningen af relationerne til andre mennesker for personlighedsudviklingen.*

På det overordnede kvindepsykologiske niveau er aspekterne:

5. *den kønsspecifikke personlighedsudvikling,*
6. *fejludvikling-personlighedsforstyrrelser,*
7. *betydningen af begreberne maskulinitet og feminitet og*
8. *kvindeundertrykkelse.*

De tre udviklingslinier for kvinder (personlighedsstrategierne) har jeg ladet indgå på det specifikke kvindepsykologiske niveau på en sådan måde, at de er integreret i den overordnede kvindepsykologiske analyse – især under aspekt 5 og 6.

Analysemodellen består således af seks personlighedsteorier, der alle konfronteres med de 8 spørgsmål, der er udtrykt i aspekterne.

Stillet op på 2 akser danner de 6 teorier og de 8 aspekter et netværk, som kan betegnes som *en komparativ metode*. Denne metode har to hovedfunktioner:

1. at analysere de seks personlighedsteorier, og
2. at finde materiale i personlighedsteoriene til belysning og videreudvikling af min hypotese.

På baggrund af denne fremgangsmåde vil der komme to produkter:

1. de analyserede teorier,
2. den modificerede hypotese som udgangspunkt for en modelskitse.

Resultaterne af selve teori-analysen er for omfattende til at beskrive her. Det skal dog nævnes, at de tre personlighedsstrategier findes i form af tre hovedudviklingslinier for kvinder i de tre traditionelle personlighedsteorier og med samme principielle indhold som mine – blot med den forskel, at tilpasningsstrategien i personlighedsteoriene opfattes som den ønskelige/normale (for kvinder). I de tre marxistiske kvinde-teorier findes kun tilpasnings- og overtillpasningsstrategien og ikke proteststrategien.

De øvrige resultater er udførligt omtalt andetsteds (Ethelberg, 1983a og Ethelberg, 1985). Den teoretiske undersøgelses andet produkt: en modificering af hypotesen til brug for opstilling af en kvindepsykologisk modelskitse,

fremgår af denne artikels hovedafsnit, som er selve modelskitzen i noget forkortet form.

Når der i modelskitzen indgår argumentationer med udgangspunkt i nogle af de analyserende teorier, skyldes det, at min hypotese som nævnt er videreudviklet via teorigennemgangen. De tre personlighedsstrategier i hypotesen er således anvendt både metateoretisk og objektteoretisk – d.v.s. som analyse-redskab og som genstand for analyse.

Modelskitse over kvinders personlighedsstrategier

Ud fra det grundsynspunkt, at kvindeundertrykkelsen er integreret i samfundets organisationsform, og derfor er nødvendig for denne samfundsforms opretholdelse, mener jeg, at kvindeundertrykkelsen set fra samfundets side for enhver pris og konstant skal formidles til pigerne og kvinderne på den ene eller den anden måde for at få dem til at påtage sig det omfattende og ulønnede reproduktionsarbejde og dermed acceptere den dårligste placering på arbejdsmarkedet. Endvidere skal denne indviklede proces forløbe således, at de *selv* opfatter det som udtryk for deres *kvindelige egenskaber*.

Howdan kan dette lade sig gøre?

Mandlig dominans

Det er dokumenteret flere gange (f.eks. Gitte Haslebo, 1982), at kønsarbejdsdelingen rammer kvinderne hårdt og holder dem fastlåst i en underordnet position både i det lønnede og i det ulønnede arbejdsfelt. Såvel på arbejdsmarkedet som i familien er der således et mønster af mandlig dominans, der er et socialpsykologisk begreb for mænds *relativt* større magt i forhold til kvinder. Mand-kvinde relationen får derfor overordnet karakter af dominans-relation, uden at dominansen nødvendigvis er intenderet eller ønsket fra den enkelte mands side. Hanne Haavind (1980a) skelner mellem potentiel dominans og realiseret dominans. Dominansen er til stede som mulighed for mænd. Men bare det at kunne give afkald på domians eller magtudøvelse er en stor magt at have.

I forlængelse af dette skal det understreges, at den mandlige dominans er afledt af den samfundsmæssige kvindeundertrykkelse, og derfor *ikke* skal betragtes som stammende fra en *egenskab* hos mænd. Noget andet er, at såvel mænd som kvinder påvirkes personlighedsmæssigt af dominansrelationen.

Usynliggørelsen

For at forstå, hvordan den mandlige dominans påvirker kvinder personlighedsmæssigt, er det nødvendigt at se på kønsideologien. Hariet Holter (1976) har i sin undersøgelse af ”Kvindeundertrykkelse, mandsundertrykkelse og hersketechnikker” gjort opmærksom på, at kvindeundertrykkelsen følger de *almene*

undertrykkelsesformer i den historiske udvikling. Ligesom andre undertrykkelsesformer har kvindeundertrykkelsen tidligere været mere *åbenlys*. Kønsideologien om forholdet mellem mand og kvinde har tilsvarende tidligere skullet *legitimere* mandlig dominans. I efterkrigstiden ændrede dette sig. Harriet Holter (ibid.) fremhæver, at især den socialdemokratisk prægede ideologi har haft en utrolig evne til at opsuge og uskadeliggøre modideologier. Ethvert magtforhold søges skjult eller bortforklaret ifølge denne lighedsideologi.

Det betyder, at undertrykkelsesfænomenerne fra at have været direkte og synlige er blevet indirekte og usynlige. En del af usynliggørelsen består i, at årsagerne til mænds relativt større magt gøres til noget normbestemt, og tilsvarende gøres årsagerne til kvindernes relative afmagt til deres *eget* ansvar.

Det skal dog ikke glemmes, at der er en historisk-materiel udvikling bag denne ideologiske ændring. Tidligere tiders fader-magt (også kaldet patriarkatet), som var bundet til ejendom og faderens status som ene-(hoved)-forsørger i familien (d.v.s. med suveræn økonomisk og social magt), er afviklet til fordel for den mere diffuse mandlige magt, der er kommet i forbindelse med udviklingen af lønarbejdet og kvindens relativt større økonomiske/socialt uafhængighed. Hvor fader-magten var personlig og fader-dominansen derfor var synlig, har den mandlige dominans sin baggrund i en mere upersonlig magtstruktur, og er som sådan tendentielt usynlig i de direkte mellem menneskelige relationer. Den kan til gengæld mærkes på sine samfundsmæssige og personligheds-mæssige konsekvenser.

Usynligheden af mandlig dominans er således primært et overbygningsfænomen – i basis er kvindeundertrykkelsen så stærk som nogen sinde. Kønsideologien har derfor nu den funktion at skjule eller usynliggøre mandlig dominans.

Dette forhold er baggrunden for, at Hanne Haavind (1979) kalder ”kvindelighedens essens: at få det uligeværdige til at fremstå som ligeværdigt”. Hun vælger at opfatte kvindelighed som et relationelt begreb og ikke som et egenskabsbegreb. Som relationelt begreb betegner kvindelighed måden, kvinder underordner sig på. En kvinde må være i stand til at usynliggøre mandlig dominans for sig selv og andre for at blive opfattet som positivt kvindelig. Ifølge Hanne Haavind (ibid.) kan en kvinde være negativt kvindelig på to måder, der indebærer synliggørelse af mandlig dominans: enten åbenlys underordning eller oprør/egen dominans.

Personlighedsstrategierne

Hanne Haavinds kvindelighedstese fokuserer på *samspilsaspektet* mellem mand og kvinde. Således er den egentlige gevinst ved det positivt kvindelige og positivt mandlige *samspil* (usynliggørelse af mandlig dominans), at det kvindelige og det mandlige fremstår som positive *egenskaber* hos de involverede parter.

Det er imidlertid min primære interesse at kunne forklare, hvorledes kvinders *personlighed* påvirkes af mandlig dominans. Jeg har derfor opstillet en parallel tese om *kvinders tre personlighedsstrategier* overfor mandlig domi-

nans. Det principielle indhold i personlighedsstrategierne overfor mandlig dominans er:

- I. Tilpasning (ved fortrængning)
- II. Overtilpasning
- III. Protest.

Ved personlighedsstrategi forstås den måde personligheden tilegner sig det faktum at tilhøre en andenrangs og relativt magtesløs kategori på. Her er den andenrangs kategori køn. Det kunne også være race, hudfarve eller klasse. De samme tre hovedgrupper af personlighedsmæssige undertrykkelsesreaktioner kendes fra andre undertrykkelsesformer (se Fanon, 1968 og Greer & Cobbs, 1971). Når det gælder kvinders personlighedsmæssige integration af mandlig dominans, er der således tale om personlighedsstrategier, der er almene undertrykkelsesreaktioner med kvindespecifikt indhold og forløb.

Ligesom ved andre undertrykkelsesformer opfattes personlighedsstrategi I overfor mandlig dominans, tilpasningsstrategien, som den positive såvel af den dominerende modpart som af kvinden selv. Der er derfor et stort ydre og indre pres i retning af en udvikling af tilpasningsstrategien. Imidlertid udvikler ikke alle piger denne tilpasningsstrategi. Hvad er det da, der kan tænkes at være afgørende for "valg" af personlighedsstrategi?

Tilegnelse af personlighedsstrategi

Som følge af teoretiske overvejelser, som jeg skal komme nærmere ind på i det følgende, starter pigers personlighedsmæssige tilegnelse af mandlig dominans i 5 - 8 års-alderen ifølge min teoretiske model.

Først skal vi dog kort se på aldersperioden før, nemlig 0 - 5 år. Ifølge Freud (1916) er der større ligheder end forskelle mellem drenge og piger i denne alder, selv om han kan se ansatser til personlighedsforskelle allerede da. At udviklingen af kønsspecifikke personlighedstræk hos de små børn ligger *forældrene* stærkt på sinde ses bl.a. af en stor sammenlignende undersøgelse af kønsspecifik opdragelsespraksis i USA, England, Finland, Norge, Sverige og Danmark (Jeanne Block, 1978, i Unger, 1979):

"Både mødre og fædre lægger i højere grad vægt på præstation og konkurrence i forhold til deres sønner end i forhold til deres døtre. Ligeledes opmuntrer de drengene til at beherske sig følelsesmæssigt i højere grad end pigerne Endvidere lægger de mere vægt på drengenes selvstændighed Begge forældre synes at have varmere og tættere forhold til deres døtre Fædre, men ikke mødre, ser ud til at modsætte sig aggression hos deres døtre i højere grad end hos deres sønner."

I en anden undersøgelse (Osofsky & O'Connell, 1972, *ibid.*) af forældres reaktion på *dependens* hos deres 4-årige døtre viste det sig, at "fædre, men ikke mødre, i højere grad reforcerede deres døtre positivt, når de var dependente, end når de var selvstændige."

Alt i alt er der en tendens hos forældre og andre voksne (især mænd) til at påvirke og tolke små børns opførsel kønsspecifikt. Man kunne kalde denne forskelsbehandling for forberedelse af den egentlige personligheds-mæssige tilgængelse af mandlig dominans hos små børn af begge køn.

Den egentlige udvikling af personlighedsstrategier hos piger forudsætter imidlertid en *aktiv* personligheds-mæssig tilegnelse af mandlig dominans og ikke blot kønsspecifik forskelsbehandling. Dette har nogle kognitive-udviklingsmæssige forudsætninger. Som resultat af min teorianalyse har jeg derfor bygget en del af min argumentation på L. Kohlberg (1967a, 1967b, 1969, 1976) teoretiske model om den kønsspecifikke personlighedsudvikling indenfor den kognitive-udviklingsmæssige teori.

Jeg tager udgangspunkt i 5-8 års-alderen hos piger, fordi børn først i denne alder opfatter køn som en konstant egenskab hos sig selv og andre (Kohlberg, 1967). Netop i denne alder bliver børn i stand til at forstå deres omverden så godt, at de klart opfatter, at mænd socialt er bedre stillet end kvinder, at mænd har relativt mere magt end kvinder – kort sagt: de kan forstå mandlig dominans som en del af virkeligheden. Samtidig er den småbarnlige selvcentrering afviklet i en sådan grad, at dybere følelser overfor andre kan udvikles. Selvcentreringen indebærer blandt andet, at barnet vurderer det eller dem, som er ligesom det selv, som bedst. Den tredje forudsætning for min hypotese – ud over opfattelsen af køn som konstant egenskab og afviklingen af selvcentreringen – er, at en væsentlig del af drivkraften for personlighedsudvikling er *selvværdsfølelse*.

I overensstemmelse med disse præmisser udvikler *drengen* sig i 5-8 års-alderen fra en fase, hvor han opfatter dem og det, der er som ham selv, som bedst, til en fase, hvor han tilhører *den bedste kategori m. h. t. køn*. Dette er et utvetydigt udviklingsmæssigt fremskridt især m. h. p. selvværdsfølelsen.

Min hypotese er da, at *pigen*, når hun skal udvikle sig fra en fase, hvor det og dem, der er som hun selv, er bedst, til en fase, hvor hun tilhører *en andenrangs kategori m. h. t. noget så vigtigt for identiteten som køn*, udvikler sig ind i *en modsigelse mellem selvværdsfølelse og realitetsopfattelse*. Det er denne modsigelse, som fremtvinger udviklingen af én af de tre personlighedsstrategier overfor mandlig dominans.

Modsigelsen for *pigen* består i, at hun på én gang skal bevare sin selvværdsfølelse og udbygge sin realitetsopfattelse (erkendelse) for at udvikle sig personligheds-mæssigt. Disse to opgaver er i modstrid med hinanden i en sådan grad, at der er tale om en modsigelse. Modsigelsen mellem selvværdsfølelse og realitetsopfattelse m. h. t. mandlig dominans, som jeg har kaldt *kvindelighedens modsigelse*, medfører en intrapsykisk kamp eller krise, som vil drive pigens udvikling i retning af én af de *tre personlighedsstrategier*:

- I. *Tilpasning* ved fortrængning af den ene del af modsigelsen: realitetsopfattelsen m. h. t. mandlig dominans. Fortrængningen må dække og omfortolke alle informationer, der henviser til placeringen i en andenrangs kategori m. h. t. køn og mandlig dominans. Eftersom realitetsopfattelsen således er begrænset, bliver også selvværdsfølelsen urealistisk. Personlighedsstra-

tegi I er den mest positive ud fra samfundets lighedsideologi, fordi den usynliggør mandlig dominans.

- II. *Overtilpasning* ved at give afkald på den anden del af modsigelsen: selv-værdsfølelsen. Realitetsopfattelsen af mandlig dominans bevares og udvikles og får således relativt større indflydelse på personlighedsudviklingen, fordi pigen føler sig reelt mindreværdig. Til gengæld finder hun forklaringen på mandlig dominans i sit eget og andre kvinders mindreværd, og får således bragt harmoni i sin selv- og omverdensopfattelse. Personlighedsstrategi II synliggør mandlig dominans ved den åbenlyse underkastelse, og opfattes derfor som negativ.
- III. *Protest* eller oprør ved besvarelse af modsigelsen i sin helhed uden fokusering på den ene af modsætningerne. Det kræver specielle forudsætninger at kunne rumme hele modsigelsen, som vi skal se nærmere på nedenfor. En pige med personlighedsstrategi III vil synliggøre mandlig dominans ved at opponere mod den eller ved egen dominans. Som følge af hendes protest og dermed synliggørelsen af mandlig dominans opfattes hun snarere som *problemskabende* end som *problembekvidst*.

Der er naturligvis ydre faktorer, der påvirker pigens personlighedsstrategi af mandlig dominans og dermed hendes "valg" af personlighedsstrategi. I 5-8 års-alderen vil pigen blive konfronteret med mandlig dominans i familien, blandt legekammerater, i børnehaven og i skolen. I familien, hvor den tidligste og formentlig den følelsesmæssigt stærkeste påvirkning kommer, anser jeg det for afgørende, om mandlig dominans er skjult eller åbenlys. En *skjult* mandlig dominans vil efter mit ræsonnement fremme en udvikling af personlighedsstrategi I hos piger. En *åbenlys* mandlig dominans vil tilsvarende fremme en udvikling af personlighedsstrategi II eller III hos pigen, idet realiteten på dette punkt er så klar, at den er svær at fortrænge.

Det konkrete udtryk for mandlig dominans i familien kan være i modstrid med den konkrete form for mandlig dominans blandt pigens lege- og skolekammerater. Det er hendes *egen aktive bearbejdning* af disse modstridende informationer om mandlig dominans, der bestemmer og udvikler hendes personlighedsstrategi.

Personligheden

I virksomhedsteoriens skitse til en personlighedsmodel beskrives personligheden som bestående af en motivationel side, *karaktersiden*, og en kognitiv side, *kapacitetssiden* (se endvidere Karpatschof, 1981). Modellen ser således ud:

	Karakter	Kapacitet
Bevidsthed	Værdiopfattelse	Erkendelse
Operation	Emotionelle system	Færdigheds system

Myndiggørelsen består i, at karaktersiden indkobles i samfundets organisationside, og at kapacitetssiden indkobles i samfundets redskabsside (den teknologiske side i bred forstand). Man kan også sige, at karaktersidens udvikling er rettet mod mennesker, og kapacitetssidens udvikling er rettet mod ting. Erkendelsen udvikles på basis af de generaliserede færdigheder. Tilsvarende udvikles værdisystemet på basis af de generaliserede emotioner. Det emotionelle system opfattes som indbegrebet af alle individets stabile relationer til mennesker, som det indgår i virksomhed med.

Familien, som udgør den lille piges første stabile relationer, vil være præget af skjult eller åbenlys mandlig dominans. Moderens eventuelle dominans vil have en anden logisk status end faderens, idet hendes dominans er knyttet til hendes person og ikke til et ydre magt- og dominanssystem. Igennem sin indkobling i familiens relationelle system vil den lille pige integrere sit personlige forhold til mandlig dominans i sit emotionssystem, hvorefter det siden vil generaliseres til værdisystemet.

Modsigelsen mellem selv værdsfølelse og erkendelsen af mandlig dominans vil således *primært* foreligge for pigens emotionssystem operationelt og ikke-bevidst og *sekundært* for bevidstheden via hendes værdiopfattelse (de generaliserede emotioner). På det bevidste plan vil modsigelsen herefter være mellem hendes værdiopfattelse (hendes og andre kvinders værdi) og erkendelse (mandlig dominans).

Den lille pige vil have svært ved at rumme hele modsigelsen i sin bevidsthed – bortset fra piger med specielle opvækstvilkår (se næste afsnit). Ud fra et almindeligt behov for relativ orden i sin selv- og omverdensforståelse vil hun være presset til at lade sin selv værdsfølelse (værdiopfattelse) bære tabet (personlighedsstrategi II) eller sin erkendelse af mandlig dominans (personlighedsstrategi I). Det "hul", der således opstår i enten værdiopfattelsen eller i erkendelsen, må udfyldes ved en omfortolkning af alle informationer, der kan henvises til "hullet". Denne omfortolkningsproces er et eksempel på *psykens autonome virksomhed*, som ifølge virksomhedsteorien (Karpatschof, 1981, 1) sikrer det psykiske systems overlevelse på trods af dets eksisterende indre konflikter.

Om personlighedsstrategi III

Som nævnt kræver en udvikling af personlighedsstrategi III specielle opvækstvilkår. P.g.a. særlige forhold ved dominans-forholdet i familien vil modsigelsen tage sig anderledes ud for den kommende III'er pige.

Jeg vil her beskrive fire III'er udviklingslinier ud fra to forskellige familiemæssige dominans-konstellationer:

1. Dominerende, stærk og aktiv mor (a, b og c).
2. Dominerende og kvindeforagtede far.

1. Dominerende mor: I en familie, hvor moderen er stærk og aktiv set i forhold til faderen, vil den 5-8 årige datter orientere sig imod og identificere sig

med hende både som person og som repræsentant for en positiv kønskategori (en generel positiv vurdering af kvinder i familien fremmer også denne udvikling). Således vil hun – svarende til drengens udvikling – gå fra en fase, hvor hun opfatter det eller dem, der er som hun selv, som bedst, til en fase, hvor hun tilhører en positiv kategori m.h.t. køn. Selv om modsigelsen er uundgåelig, har hun fået forskudt sin stillingtagen til den. Udskydelsen er i sig selv en udviklingsmæssig fordel, fordi pigen når "uskadt" igennem den 5-8 årige tankeverden, der er præget af autoritetstro og enten-eller tankegang (den præ-operationelle fase). Hun vil ikke på samme måde sætte sin selv værdsfølelse på spil, fordi modsigelsen nu kommer til at ligge mellem *kvindens relative høje status i hendes familie og deres relativt lave status i samfundet*. Efter 8-årsalderen vil hun således både intellektuelt og følelsesmæssigt være bedre rustet til at bearbejde modsigelsen i dens nye form(er).

Det er nærliggende at antage, at den del af personligheden, der er under kraftigst udvikling i en given aldersperiode, også er mest følsom overfor modsigelsen. I aldersperioden 7-11 år (den konkret-operationelle fase) udvikles en mere selvstændig værdiopfattelse på basis af en intellektuel (kognitiv) funktion, der er bundet til konkrete situationer og fænomener (Piaget, 1971). Vores III'er pige vil i denne aldersperiode opleve en modsigelse mellem sin families vurdering af kvinder og skolens/skolekammeraternes vurdering af kvinder. Denne modsigelse må være forvirrende og må virke hæmmende på selvforståelsen og personlighedens styring af relationerne til andre. Der er således et pres i retning af at finde en "løsning" på modsigelsen i pigens værdiopfattelse (værdisystem). Denne "løsning" kan gå i *tre retninger*:

- a. Forældrene tager fejl,
- b. forældrene har ret,
- c. forældrene og skolekammeraterne har både ret og uret.

1/a: Hvis III'er pigen "beslutter sig til", at *forældrene har uret* i deres høje vurdering af moderen/kvinder, må hun rette sin opmærksomhed mod skolekammeraterne for at danne sig en værdiopfattelse m.h.t. mandlig dominans, som passer til deres. Denne tilpasning eller harmonisering af sit værdisystem til skolekammeraterne vil hun principielt kunne foretage bevidst. Svarende til den kognitive udviklingsfase, hun er i, vil hun på baggrund af praktiske og konkrete erfaringer forsøge at opstille *regler for passende opførsel for en pige*. Hun vil herefter stå overfor *modsigelsen mellem at være en god pige og en god elev* (et godt menneske). Denne modsigelse opstår, fordi de egenskaber og den opførsel, der egentlig opfattes som positive (drengedominans) i skolen (se f.eks. Larsen & Bjerrum Nielsen, 1982, og Hultman & Einarsson, 1981), er i modstrid med, hvad der forventes af en god pige. Hun kan således ikke både være en god pige og en god elev.

En helt tilsvarende modsigelse er fundet i en undersøgelse af "Kønsrollestereotypier og klinisk bedømmelse af psykisk sundhed" (Broverman et al. 1970). 79 psykiatere, psykologer og socialrådgivere af begge køn blev bedt om at beskrive en psykisk sund kvinde, en psykisk sund mand og en psykisk sund voksen. Dette var der stor enighed om ud fra de valgte variabler. De have alle

(uanset køn) forskellige normer for psykisk sundhed hos mænd og hos kvinder. Men det vigtigste var, at idealet for psykisk sundhed hos mænd svarede fuldstændig til idealet for psykisk sundhed hos voksne (uspecificeret køn) – og tilsvarende adskilte idealet for psykisk sundhed hos kvinder sig afgørende fra idealet for psykisk sundhed hos voksne. Så helt tilsvarende modsigelsen mellem at være en god pige og en god elev er modsigelsen mellem at være en psykisk sund voksen og en psykisk sund kvinde.

Modsigelsen vil medføre en værdi- og erkendelseskrise, som kan munde ud i, at pigen vælger at være en god pige. Den gode pige kan ikke opfatte drengenes opførsel som dominans, men ser den nu kun som dårlig opførsel. Dette er en udvikling af personlighedsstrategi I med bevarelse af et positivt selvbillede på bekostning af realitetsopfattelsen. Modsat kan hun vælge at være en god elev (= dominerende dreng) og fortsætte sin III'er udvikling, selv om hun da må give afkald på at være en god pige.

I/b: Hvis III'er pigen skal kunne beslutte sig til, at *forældrene har ret* og skolekammeraterne har uret m.h.t. kvinders høje status, kræver det særlige omstændigheder dels i familien, dels hos pigen selv. Det er en forudsætning, at familiens værdiopfattelse på dette punkt er meget markant og entydig i forhold til omverdenen (in casu: skolen) f.eks. ved hjælp af værdimæssig og/eller social isolation. Endvidere kræver "beslutningen" personlig styrke hos pigen, idet hun sandsynligvis vil komme til at stå alene med sin mening overfor jævnaldrende af begge køn. Så opslugt af sine forældres værdiopfattelse, som hun må være, vil hun opfatte skolens værdi-kakafoni som fremmedartet og måske frastødende, og vil derfor kunne holde distancen. Denne distance vil hun typisk kunne holde til 13-15 års-alderen, hvor interessen for det andet køn medfører, at hun er nødt til at tage stilling til problemet med mandlig dominans og kvindelig underordning. Hun står nu overfor den yderst vanskelige opgave at skulle lære at opføre sig komplementært til mandlig dominans – d.v.s. til enhver tid at være relativt mindre dominerende end den dreng, hun er interesseret i at være sammen med. Og allerhelst skal hun lære at underkaste sig usynligt, så begge parter kan føle sig henholdsvis rigtigt feminin og rigtigt maskulin. Vanskelighederne i dette samspil med usynlig dominans og underkastelse vil favorisere relationer til noget ældre drenge. Aldersforskellen vil i sig selv gøre dominansen noget lettere at acceptere for III'er pigen (og lettere at udføre for drengen).

I 13-15 års-alderen (den formelt-operationelle fase) er pigen i stand til at løse denne opgave abstrakt, og vil efterhånden være i stand til at slutte sig til de overordnede principper for samspillet. Således tilegner hun sig sociale og personlighedsmæssige færdigheder, der hører til personlighedsstrategi I. Hvis hun kan opretholde sin (og forældrenes) høje vurdering af kvinder, vil hun have personlighedsstrategi III med I'er færdigheder ud fra erkendelsen af den ydre nødvendighed. En rigtig I'er har sin personlighedsstrategi af indre nødvendighed (for at bevare sin selvværdsfølelse). I det lange løb vil der dog være fare for, at udøvelsen af I'er færdighederne vil medføre et skift i erkendelsen af mandlig dominans, således at III'er pigen bliver rigtig I'er.

I/c: Den tredje mulighed er, at pigen "beslutter sig til", at forældrene og skolekammeraterne både har ret og uret. Forældrene har ret i deres positive vurdering af kvinder, men uret i at mandlig dominans ikke eksisterer. Skolekammeraterne har ret i, at mandlig dominans eksisterer, men uret i deres lave vurdering af kvinder. Denne III'er pige har personlighedsmæssig styrke til at fastholde, at kvinder er stærke (udgør en positiv kategori) og mandlig dominans er et faktum. Hun vil ikke acceptere, at mandlig dominans usynliggøres i familien, og heller ikke at rigtige piger ikke kan være dominerende/stærke i skolen. I og med at hun ikke kan støtte sig til den gældende opfattelse hos forældrene eller blandt skolekammerater (og lærere), risikerer hun at komme til at være meget isoleret igennem nogle år. Isolationen kan delvis være hendes eget valg for at bevare sin integritet. I bedste fald vil hun have en eller to "medsammensvorne" veninder, og/eller hun vil alliere sig med en positiv og stærk kvindelig lærer. Eftersom denne form for III'er udvikling indebærer afstandtagen fra en væsentlig del af begge værdiopfattelser (familie og skole), er det mindre sandsynligt, at en sådan pige vil ønske at lære sig at spille skjult underlegen endsige bruge energi på at slutte sig til principperne i denne omgangsform. Den selvstændighed, der nok både er årsag og virkning i forhold til denne III'er udviklingsretning, kan bevirke, at ethvert forsøg på I'er samspil vil virke krænkende på pigens selvrespekt. Jeg vil tro, at denne III'er-situation kan være én af de mange veje til et lesbisk partnervalg. Det vil da mere have karakter af et eksistentielt valg end et seksuelt valg.

2. *Dominerende far*: Ovenfor er beskrevet tre III'er udviklinger ud fra modsigelsen mellem forældrenes høje vurdering af kvinder og/eller en stærk og aktiv (dominerende) mor på den ene side og mandlig dominans i skolen på den anden side. I en familie med klar mandlig dominans kan en pige imidlertid også udvikle en III'er personlighedsstrategi under specielle forudsætninger. Det drejer sig om en familieform, hvor faderen nærer en *skjult eller åbenlys foragt for kvinder*, men samtidig direkte eller indirekte formidler det emotionelle budskab til pigen, at netop *hun* er noget særligt, ikke foragteligt som andre kvinder (evt. som moderen), men med de positive egenskaber, som kvinder mangler – kort sagt: *fars pige*.

På denne måde er den 5-8 årige fars pige ikke stillet overfor at skulle vælge mellem sin selvværdsfølelse og sin realitetsopfattelse m.h.t. mandlig dominans. Hendes selvværdsfølelse bliver nu forbundet med at være værdifuld, fordi hun *ikke* er som det køn, hun tilhører. Hendes værdifuldhed/selvværdsfølelse knyttes udelukkende til hendes person og ikke til hendes køn. Denne situation indebærer *logisk inkonsistens* for pigens sociale intelligens (det kognitive aspekt ved følelseslivet). Hun må overvinde denne inkonsistens foreløbigt ved *først følelsesmæssigt og derefter værdimæssigt at træde ud af kategorien kvinder*. Hun vil herefter føle sig fremmed overfor typiske pige/kvinde-interesser og -aktiviteter. Sandsynligvis vil hun også komme til at dele sin fars afstandtagen fra kvinder – evt. også fra moderen. På mange måder vil hun snarere være fars dreng end fars pige. For at bevare denne "harmoniske ubalance" vil hun blive *emotionelt afhængig af sin far*. Det bliver hans opgave at skabe de relationelle rammer mellem dem, som kan rumme hendes udvikling

udenfor hendes egen kønskategori. Dette projekt nødvendiggør en vis grad af isolation af hende fra jævnaldrende af begge køn. Dette ses da også i ekstreme tilfælde til langt op i voksenalderen. Mere almindeligt er det nok, at pigen i 13-16 års-alderen kæmper sig ud af symbiosen med faderen i forbindelse med sin vågnende interesse for jævnaldrende drenge. Hun vil da også "vågne op" til en verden, hun ikke kender: en verden med to køn og meget vanskelige regler for samspil imellem dem. Hun vil derfor komme i en værdi- og erkendelsesmæssig krise, hvor hun må forkaste tidligere værdier og erkendelser for at komme videre. Rent kognitivt er hun i stand til at bearbejde de modstridende værdier og forståelsesformer på et abstrakt-logisk niveau. Men at flytte sin selvværdsfølelse *fra mandeidentifikation til kvindeidentitet* er en vanskelig opgave, som ikke bare lader sig løse abstrakt i bevidstheden. Den bevidste bearbejdning af krisen skaber nødvendige, men ikke tilstrækkelige betingelser for dette skift. Under en positiv bearbejdning af krisen kan man hos hende se en opblomstrende interesse for de tidligere så foragtede kvindeinteresser og -færdigheder. Hvor bearbejdningen forløber mere problematisk, vil det være nærliggende at forestille sig *afvisning af kvindekroppen* og dermed kvindeidentiteten enten ved fedme, spisevægring eller tvangsspisning/-opkastning. Netop de nyudviklede kvindelige former vil forråde fars pige (dreng), hvis de kommer, inden hun har forsonet sig med sin kvindeidentitet. Hermed er ikke sagt, at dette er den eneste vej til spise-problemer.

Personlighedsstrategi III i forhold til I og II

En væsentlig del af rationalitet bag udviklingen af personlighedsstrategi III er en forlængelse af førskolealderens dobbeltkønnethed (androgyni). Ved at udskyde sin personlighedsmæssige tilegnelse af kvindeidentiteten skaffer III'er pigen sig et kognitivt og emotionelt moratorium, hvor hun dels kan udvikle egenskaber og færdigheder fra begge køn, og dels kan blive bedre rustet til at forholde sig bevidst-analytisk til de modsigelsesfulde krav i kvindeidentiteten og kvindelivet.

Selv om III'er udviklingen medfører vanskeligheder, som skildret ovenfor, indebærer den færre indskrænkninger i personlighedsudviklingen end personlighedsstrategi I og II, fordi tilegnelsen af mandlig-dominans-problemkomplekset kommer så relativt sent, at det integreres i de senest udviklede lag af personligheden: det udviklede værdi- og erkendelsessystem. Men selv om III'er pigen kan forholde sig bevidst og analytisk til dominansrelationen, kan hun ikke analysere sig ud af den. Hun kan kun holde den på afstand i det omfang, hun kan holde drenge/mænd på afstand.

Til sammenligning indebærer personlighedsstrategi I og II en tidligere og derfor dybere (personlighedsmæssigt) tilpasning til dominansrelationen. Denne tilpasning er således mere solidt forankret i personligheden. Hvis III'er pigen føler sig nødsaget til at lære I'er-færdigheder i relation til det andet køn, vil denne tilpasning være skrøbelig og overfladisk, og derfor koste anstrengelser at opretholde.

Ændring af personlighedsstrategi

Alle tre personlighedsstrategier er ustabile og problematiske i forhold til et helt livsløb. De er ustabile, fordi de som udgangspunkt har en intrapsykisk modsigelse mellem selvværdsfølelse og realitetsopfattelse. Der vil således være en stadig kamp mellem disse modsætninger, der vil kunne medføre skift fra den ene personlighedsstrategi til den anden.

Personlighedsstrategierne er sårbare på hver deres karakteristiske måde. Ved personlighedsstrategi I kan der komme et *realitets-gennembrud* – f.eks. ved udsættelse for særlig åbenlys og voldsom mandlig dominans. Realitetsgennembruddet m. h. t. mandlig dominans kan enten medføre en udvikling af personlighedsstrategi II eller III – alt efter omstændighederne. Tilsvarende kan der ved personlighedsstrategi II komme et *selvværdsfølelsesgennembrud* ved utvetydige oplevelser af egen styrke eller eget værd. Personlighedsstrategi III med de relativt få personlighedsmæssige begrænsninger vil til gengæld være den, der hyppigst giver pigen eller kvinden problemer og kriser i forbindelse med mandlig dominans. Disse kriser *kan* give anledning til, at der kommer et skift til personlighedsstrategi I eller II. Det kan ofte være en belastende faktor i sig selv for piger og kvinder med personlighedsstrategi III, at de tit bliver opfattet som problemskabende, fordi de er problembevidste.

Eftersom personlighedsstrategierne mangler *egenstabilitet*, kræver de en kraftig *vedligeholdelse* igennem forholdsvis entydige samspil med drenge og mænd. Da dette sjældent er muligt igennem et helt livsløb, må man regne med, at skift i personlighedsstrategi kan indtræffe ved enhver større livsbegivenhed.

Omkostningerne ved det psykiske selvforsvar

For den enkelte pige og kvinde indebærer personlighedsstrategien en måde at skabe sig en meningsfuld forståelse af sig selv og sin omverden under modsigelsesfulde grundvilkår. Den kan således opfattes som en form for psykisk selvforsvar (svarende til "fysisk" selvforsvar – altså ikke forsvar i psykoanalytisk betydning). Derfor er alle tre personlighedsstrategier på deres særlige måde også kamp-former med hver deres omkostninger. Ved personlighedsstrategi I kæmpes for selvværdsfølelsen, og omkostningen er en fordrejet realitetsopfattelse, men den kan også som nævnt være en mangelfuld selverkendelse. I den yderste konsekvens kan der opstå en hæmning af karakterudviklingen: den søde lille pige som livslang personlighedsstil. Ved personlighedsstrategi II kæmpes for at bevare realitetsopfattelsen m. h. t. mandlig dominans, og omkostningen er tabet af selvværdsfølelsen. Den fejludvikling, der ligger i forlængelse af dette tab, er udtalt passivitet og dependens samt sortsyn og depression – den indadvendte, selvdestruktive protest. Ved personlighedsstrategi III kæmpes for at bevare både selvværd og realitet, og omkostningerne bliver som omtalt isolation, konflikter, at blive opfattet som problemskaber, at føle sig utilpasset, ukvindelig.

Efterord

Kvinder kan have psykiske problemer af andre grunde end kvindeundertrykkelse og mandlig dominans. De kan tilpasse sig, blive deprimerede eller oprørske af andre grunde. Tidlige følelsesmæssige frustrationer eller traumer – d.v.s. før modsigelsen i 5 - 8 års-alderen – giver ofte psykiske problemer senere i livet principielt uafhængigt af kvindeundertrykkelse og mandlig dominans. At disse psykiske problemer nok alligevel får et kønsspecifikt forløb, er en anden sag.

Selv om jeg ud fra min teoretiske undersøgelse argumenterer for, at alle kvinder kan placeres i én af de tre personlighedsstrategier på et givet tidspunkt, ligger der ikke deri en antagelse om, at de giver udtryk for deres personlighedsstrategi på samme konkrete måde. Bedømmelsen af personlighedsstrategi kræver omhyggelig undersøgelse f.eks. ved dybtgående interviews (Margot Bengtsson, 1984) eller ved langvarig observation (Skoleliv – Pigeliv, 1984).

En yderligere komplikation, som fremgår af interviewmaterialet fra kvinderrådgivningen ("små skridt"), er, at der synes at være personlighedsstrategiske mellemformer – muligvis som direkte følge af rådgivningen – som kan beskrives som en personlighedsstrategi II i det emotionelle system med en "overbygning" i form af personlighedsstrategi III i værdi- og erkendelsessystemet (se Ethelberg, 1983a).

Når moderen i min model spiller en så relativt tilbagetrukket rolle sammenlignet med andre modeller over kvindesocialisering, skyldes det min antagelse om, at det er via mandlig dominans som udtryk for *det almene magtforhold* mellem kønnene, at den samfundsmæssige kvindeundertrykkelse formidles til pigen.

Det konkrete magt- eller dominansforhold mellem de konkrete forældre er som tidligere beskrevet vigtigt i forhold til udviklingen af den enkelte piges personlighedsstrategi.

Det konkrete dominansforhold mellem forældrene kan imidlertid ikke på andet en kort sigt rokke ved det almene magtforhold mellem kønnene. Og det er netop det, som hver eneste pige på et eller andet tidspunkt – fra og med 5 - 8 års-alderen, hvor hun er i stand til det – må forholde sig personligheds-mæssigt til.

På andre områder af pigers (og drenges) personlighedsudvikling spiller den konkrete mor naturligvis en central rolle. Men som formidler af den samfundsmæssige kvindeundertrykkelse er hun efter min mening perifer.

I sidste ende afhænger denne skelnen af, hvordan man definerer kvindeundertrykkelse, og hvordan man forstår personlighedsudvikling teoretisk. Jeg vil her atter henvise til min mere udførlige analyse af de forskellige synspunkter (Ethelberg, 1983b).

Hensigten med min teoretiske model om kvinders personlighedsstrategier overfor mandlig dominans er at skitsere blot ét – om end nok centralt – aspekt ved kvinders personlighedsudvikling og personlighed på baggrund af de modsigelsesfulde grundvilkår for denne udvikling.

LITTERATUR

- BENGTSSON, M. 1984, *Identifikation, kön och klass – psykologiska och socialpsykologiska undersökningar av föräldraridentifikation, könsrollsidentifikation och identitetsuppfattning hos kvinnor och män i olika sociala kategorier*. Projektbeskrivning III, Lunds Universitet: Institut för Tillämpad Psykologi.
- BLOCK, J. 1978, "Another look at sex differentiation in the socialization behaviors of mothers and fathers" i J. Sherman & F. Denmark (eds.) *Psychology of women: future directions of research*. New York: Psychological dimensions.
- BROVERMAN, I. K. et al. 1970, "Sex role stereotypes and clinical judgements of mental health", *Journal of Consulting and Clinical Psychology* (34).
- ETHELBERG, E. 1983a, *Kvindelighedens modsigelse*, København: Antropos.
- ETHELBERG, E. 1983b, "Narcissistiske forstyrrelse og kvindepsykologi", *Psyke & Logos* (1): 139-147.
- ETHELBERG, E. 1985, "Selvværd kontra realitet – et dilemma for psykologien og for kvinderne", *Kvinnovetenskaplig Tidskrift* (1).
- FANON, F. 1968, *Fordømte her på jorden*, København: Rhodos.
- FREUD, S. 1973 (org. 1916), "Kvindeligheden" i *Psykoanalyse – nye forelæsninger*, København: Reitzel.
- GREER, H. & COBBS, M. 1971, *Sort vrede*, København: Rhodos.
- KARPATSCHOFF, B. 1980, "Forandring og bevidsthed", *Psyke & Logos* (1): 65-89.
- KARPATSCHOFF, B. 1981, "Leontjews virksomhedsbegreb – og menneskets virksomhed", *Psyke & Logos*: 51-69.
- KARPATSCHOFF, B. 1982, "Om empirisk og teoretisk metode i psykologien", *Psyke & Logos*: 27-54.
- KARPATSCHOFF, B. 1984, "Følelsernes fylogene", *Psyke & Logos*: 32-53.
- KARPATSCHOFF, L. 1984, "Det kommunikative følelsesliv", *Psyke & Logos*: 54-73.
- KARPATSCHOFF, L. 1982, "Jeg må ikke bryde sammen" – en teoretisk undersøgelse af *matrixcentrisme i lavproletariske familier*. Københavns Universitet.
- HASLEBO, G. 1982, *Fordelingen af tid og arbejde i velfærdsstaten*, København: Miljøministeriet, Planstyrelsen.
- HOLTER, H. 1976, "Om kvinneundertrykkelse, mandsundertrykkelse og herskerteknikker" i *Kvinnekunnskap*, Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.
- HAAVIND, H. 1979, *Premisser for analyse av forhold mellom kvinner*, foredrag (memo), Universitetet i Oslo: Institut for adferdsfag.
- HAAVIND, H. 1980, "Premisser for personlig forhold mellem kvinner" i *Kvinner og fellesskap*, Oslo: Universitetet, Psykologisk Institutt.
- JENSEN, P. E. et al. 1984, *Skoleliv-pigelin*, København: Unge Pædagoger.
- KOHLBERG, L. 1967a "A cognitive-developmental analysis of children's sex-role concepts and attitudes" i E. Maccoby (ed.), *The development of sex differences*, London: Tavistock.
- KOHLBERG, L., ZIGLER, E. & RICKS, 1967b, "The impact of cognitive maturity on the development of sex-role attitudes in the years of 4 to 8", *Genetic Psychology Monographs* (75): 89-165.
- KOHLBERG, L. 1969, "Stage and sequence: the cognitive-developmental approach to socialization" i D. A. Goslin (ed.), *Handbook of socialization theory and research*, Chicago: Rand McNally.
- KOHLBERG, L. 1976, "Moral stages and moralization: the cognitive-developmental approach" i T. Lickona (ed.) *Moral development and behavior*, New York: Holt, Rinehart & Winston.
- PIAGET, J. & INHELDER, B. 1971, *Barnets psykologi*, København: Reitzel.
- UNGER, R. K. 1979, *Female and male – psychological perspectives*, New York: Harper & Row.